

HANDBOEK TAALONTWIKKELING, TAALPATHOLOGIE EN TAALTHERAPIE

bij Nederlandssprekende kinderen

S.M. Goorhuis & A.M. Schaerlaekens

Eerste druk, eerste oplage: 1994
tweede oplage: 1995
derde oplage: 1997
vierde oplage: 1999
Tweede druk: 2000
tweede oplage: 2003
derde oplage: 2005

© De Tijdstroom Uitgeverij, Utrecht 2000
Omslagontwerp: Cees Brake bNO, Enschede

Uitgegeven door De Tijdstroom Uitgeverij, Postbus 775,
3500 AT Utrecht.
E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteurs, redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was, is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken een ieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW Amstelveen.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 2444 179 2
NUGI 725

VOORWOORD

Niets lijkt zo vanzelfsprekend als de manier waarop lachende of huilende baby's uitgroeien tot sprekende kinderen. Kinderen die hun emoties niet meer alleen met lachen of huilen kenbaar maken, maar hier ook woorden voor kunnen gebruiken: 'Ik ben bang', 'Ik voel me alleen', 'Ik ben blij omdat de poes terug is...'

Het proces van de taalverwerving is, hoe vanzelfsprekend het ook lijkt, vooral een fascinerend proces en het is niet alleen het taalgebruik zelf dat deze fascinatie oproept. Ook de manier waarop het taalgebruik verbonden is met de cognitieve, de motorische en de sociaal-emotionele ontwikkeling maakt het proces tot een uiterst boeiend onderwerp van studie. Taalontwikkeling lijkt bij nader toezicht het resultaat van complex op elkaar ingrijpende factoren.

Bij sommige kinderen blijkt dan ook dat er van alles fout kan gaan tijdens dit proces: zo belanden we bij taalproblemen en taalstoornissen. Deze stoornissen kunnen verworven zijn, maar ook in de ontwikkeling van het kind besloten liggen, al of niet met aantoonbare oorzaken. Soms kan men deze oorzaken verhelpen, soms ook niet. Soms kan men zich therapeutisch direct op de taalontwikkeling richten, soms ook niet. Kortom, ook taalontwikkelingsstoornissen vormen een boeiend onderwerp van studie.

In 1994 schreven wij het *Handboek taalontwikkeling, taalpathologie en taaltherapie bij Nederlandssprekende kinderen*.

Zoals het gaat met een vak in ontwikkeling: de tijd stond niet stil en al evenmin de onderzoeken die betrekking hadden op het spraak- en taalverwervingsproces bij kinderen. Ook de taalpathologie mag zich verheugen in een toenevende wetenschappelijke belangstelling.

Om deze reden hebben wij gemeend het oorspronkelijke handboek te reviseren en uit te breiden met nieuwe gezichtspunten en ontwikkelingen.

De taalverwerving wordt besproken voorzover de kennis hieromtrent van belang is om ook de taalpathologie te kunnen begrijpen.

De taalpathologie en de taaltherapie hebben we vooral ook praktisch willen illustreren. We hopen hiermee een leidraad te bieden voor ieder die zich beroepsmatig inzet om onmondige kinderen tot mondige mensen op te voeden.

Er is hierbij uitvoerig gebruik gemaakt van de archieven en onze klinische ervaring. Deze klinische ervaring wordt mede gedragen door de activiteiten van de medewerkers van KNO/CSK van het Academisch Ziekenhuis Groningen, en NKO/logopedie, Academisch Ziekenhuis Sint-Rafaël te Leuven.

INHOUD

Voorwoord [5]

Deel 1 Taalontwikkeling [15]

Hoofdstuk 1

Inleiding: taalvererving, een multidimensioneel gebeuren [17]

- 1 Opgroeien door taal [17]
- 2 Een multifactorieel proces [18]
- 3 Facetten van spraak- en taalontwikkeling [21]
- 4 Mondelinge en schriftelijke taal, taalinhoud, taalvorm en taalgebruik [25]

Hoofdstuk 2

Neurobiologische aspecten van de taalvererving [27]

- 1 Inleiding [27]
- 2 Functionele centra [29]
- 3 Besluit [33]

Hoofdstuk 3

De interactieve processen met de omgeving, het taalaanbod [35]

- 1 Inleiding [35]
- 2 Wat is taalaanbod? [35]
- 3 Evolutie en kenmerken van taalaanbod [36]
 - 3.1 Taalaanbod als communicatie-ontlokkend en didactisch instrument [37]
 - 3.2 Stijlen in taalaanbod [38]
 - 3.3 Linguïstische kenmerken van het taalaanbod [39]
- 4 Verschillen in taalaanbod en taalinteractie [41]
- 5 De rol van het taalaanbod [42]
- 6 Besluit [43]

Hoofdstuk 4

Het taalverwervingsproces [45]

- 1 Inleiding [45]
- 2 Prelinguale periode: het eerste levensjaar [45]
 - 2.1 Verschillende aspecten, verschillende periodisering [46]
 - 2.2 Huilen/schreien en vroege luisterontwikkeling (ongeveer 0 tot 6 weken) [46]
 - 2.3 Vocaliseren (ongeveer 6 weken tot 4 maanden) [47]
 - 2.4 Vocaal spel (ongeveer 4 tot 7 maanden) [47]
 - 2.5 Brabbelen (ongeveer 7 tot 12 maanden) [48]
 - 2.6 Communicatie aan het einde van het eerste levensjaar [50]
- 3 Vroeg-linguale periode (ongeveer 1 jaar–2;6 jaar) [50]
 - 3.1 Verschillende aspecten, verschillende periodisering [51]
 - 3.2 De éénwoordfase en de woordenschatontwikkeling (ongeveer 1 tot 1;6 jaar) [52]
 - 3.3 De twee- en meerwoordfase (ongeveer 1;6 tot 2;6 jaar) [54]
 - 3.4 Fonologische ontwikkeling [58]
 - 3.5 Communicatie en taalspel bij het einde van de vroeg-linguale periode [61]
- 4 Differentiatiefase (ongeveer 2;6 tot 5 jaar) [64]
 - 4.1 Verschillende aspecten, verschillende periodisering [64]
 - 4.2 Fonologische ontwikkeling [66]
 - 4.3 Semantische ontwikkeling, woordklassen en neologismen [68]
 - 4.3.1 Kwantitatieve groei [68]
 - 4.3.2 Kwalitatieve groei [69]
 - 4.3.3 Nieuwe woordklassen [70]
 - 4.3.4 Neologismen [73]
 - 4.4 Syntaxis [74]
 - 4.4.1 Zinslengte, woordvolgorde [74]
 - 4.4.2 Vragende zinnen [75]
 - 4.4.3 Ontkennende zinnen [75]
 - 4.4.4 Samengestelde zinnen [76]
 - 4.5 Morfologie [77]
 - 4.5.1 Meervoudsvorming van het zelfstandig naamwoord [77]
 - 4.5.2 Het verkleinwoord [78]
 - 4.5.3 Vervoeging van het werkwoord [78]
 - 4.6 Pragmatische, communicatieve en metalinguïstische aspecten [81]
 - 4.7 Niet-vloeiend spreken bij kinderen [82]
- 5 Voltooiingsfase (5-9 jaar) [84]

Hoofdstuk 5

Twee/meertaligheid bij jonge kinderen [89]

- 1 Inleiding [89]
- 2 Standaardtaal en dialect [91]
- 3 Simultane tweetaligheid [92]
- 4 Problemen die kunnen optreden bij simultane tweetaligheid [94]
- 5 Successieve tweetaligheid [96]
- 6 Problemen die kunnen optreden bij successieve tweetaligheid [98]
- 7 Besluit [99]

Deel 2 Taalpathologie [101]

Hoofdstuk 6

Taalstoornissen bij kinderen, begripsbepaling [103]

- 1 Inleiding [103]
- 2 Gemiddeld-normaal verlopende taalontwikkeling [103]
- 3 Regionale en sociale variaties [105]
- 4 Welke taalaspecten zijn gestoord? [106]
- 5 Vertraagde of gestoorde taalontwikkeling [107]
- 6 Kalenderleeftijd en ontwikkelingsleeftijd [109]
- 7 Definitie taalontwikkelingsstoornissen [109]

Hoofdstuk 7

Het belang van volgen, signaleren en screenen van de taalontwikkeling [111]

- 1 Inleiding [111]
- 2 Taalproblemen en totale ontwikkeling [112]
 - 2.1 Taal en denken; invloed op de leerontwikkeling [112]
 - 2.2 Taal en sociaal-emotionele ontwikkeling [113]
- 3 Signaleren en screenen van de taalontwikkeling [114]
- 4 Besluit [117]

Hoofdstuk 8

Multidisciplinaire diagnostiek [119]

- 1 Inleiding [119]
- 2 Medisch/audiologische diagnostiek [120]
- 3 Pedagogisch-psychologische diagnostiek [122]
- 4 Spraak-taaldiagnostiek [123]
 - 4.1 Beschrijving van de verschillende taaltesten [123]
 - 4.2 Keuze voor bepaalde taaltesten of spontane taalanalysemethoden [128]
- 5 Multidisciplinaire diagnostiek in de praktijk [130]
- 6 Besluit [132]

Hoofdstuk 9

Indeling van taalstoornissen [135]

- 1 Internationale indeling en terminologie [135]
- 2 Klinische indeling [137]
- 3 Belang van een klinische indeling [139]
- 4 Besluit [140]

Hoofdstuk 10

Specifieke taalontwikkelingsstoornissen [141]

- 1 Begripsbepaling [141]
- 2 Linguïstische aspecten [144]
 - 2.1 Fonologische problemen [144]
 - 2.2 Semantische problemen [146]
 - 2.3 Syntactische problemen [147]
 - 2.4 Pragmatische problemen [148]
 - 2.5 Het totale taalbeeld [148]
- 3 Grenzen tussen specifieke en niet-specifieke taalontwikkelingsstoornissen [149]
- 4 Zuivere vormen van specifieke taalstoornissen [151]

- 5 Besluit [153]

Hoofdstuk 11

Verworven afasie bij kinderen [155]

- 1 Begripsbepaling [155]
- 2 Oorzaken van verworven afasie bij kinderen [155]
 - 2.1 Convulsies [156]
 - 2.2 Traumata [156]
 - 2.3 Tumoren en stoornissen in de bloedvoorziening [158]
- 3 Kenmerken van verworven afasie bij kinderen [159]
 - 3.1 Taalkenmerken [159]
 - 3.2 Niet-talige kenmerken bij verworven afasie [160]
- 4 Prognose en ontwikkelingsverloop [161]
 - 4.1 Een klinische studie bij kinderen met verworven afasie [162]
 - 4.1.1 Aanvankelijke taalkenmerken [162]
 - 4.1.2 Taalkenmerken over een langere periode van tijd [163]
- 5 Casusbesprekingen [165]
- 6 Besluit [166]

Hoofdstuk 12

Niet-specifieke taalstoornissen [167]

- 1 Begripsbepaling [167]
- 2 Het vermogen tot luisteren [168]
- 3 Het algemene leervermogen [169]
- 4 Het vermogen tot contact leggen [170]
- 5 Motorische vaardigheid [170]
- 6 Indeling niet-specifieke taalstoornissen [172]

Hoofdstuk 13

Verminderde gehoorscherppte [175]

- 1 Inleiding [175]
- 2 Ernst van slechthorendheid [175]
- 3 Frequentie van voorkomen [177]
- 4 Types van slechthorendheid [177]
 - 4.1 Geleidingsverliezen [177]
 - 4.1.1 Ontstekingen [177]
 - 4.1.2 Misvormingen [179]
 - 4.2 Perceptieve gehoorverliezen [179]
- 5 Taalkenmerken bij gehoorverliezen [180]
 - 5.1 Taalkenmerken bij slechthorende kinderen [181]
 - 5.1.1 Fonologische stoornissen [182]
 - 5.1.2 Semantische, syntactische en pragmatische stoornissen [182]
 - 5.2 Taalkenmerken bij prelinguaal dove kinderen [183]
- 6 Besluit [185]

Hoofdstuk 14

Mentale retardatie [187]

- 1 Inleiding [187]
- 2 Indeling mentale retardatie [188]
- 3 Diagnostiek [189]

- 4 Taalkenmerken bij mentale retardatie [192]
- 5 Besluit [194]

Hoofdstuk 15

Aangeboren afwijkingen [197]

- 1 Inleiding [197]
- 2 Kinderen met schisis [197]
 - 2.1 Taalproblemen bij kinderen met schisis [199]
- 3 Syndromen [202]
 - 3.1 Het syndroom van Shprintzen of het velo-cardio-faciaal-syndroom [202]
 - 3.2 Het Prader-Willi-syndroom [203]
 - 3.3 Het Williams-Beuren-syndroom [204]
 - 3.4 Kinderen met een tracheostoma [204]

Hoofdstuk 16

Neuropsychiatrische stoornissen [207]

- 1 Motorische besturingsproblemen [207]
- 2 Aandachtsstoornissen [208]
- 3 Problemen met het aangaan van sociale contacten [209]
 - 3.1 Interactiepatronen [210]
 - 3.2 Kindgebonden beperkingen: autisme en pervasieve ontwikkelingsstoornissen [211]
 - 3.3 Taalkenmerken bij emotionele stoornissen [212]
 - 3.3.1 Mutisme en electief mutisme [213]
 - 3.3.2 Stoornissen op semantisch niveau [215]
 - 3.3.3 Problemen met de taalvorm [217]
 - 3.3.4 Problemen met de pragmatiek [218]
- 4 Besluit [218]

Hoofdstuk 17

Taalstoornissen bij risicogroepen [219]

- 1 Inleiding [219]
- 2 Zieke kinderen [219]
- 3 Buitenlandse adoptiekinderen en asielzoekerskinderen [220]
 - 3.1 Het verloop van de taalontwikkeling bij buitenlandse adoptiekinderen [221]
 - 3.2 Communicatieproblemen [222]
 - 3.3 Risicofactoren [223]
- 4 Twee- en meerlingen [223]
 - 4.1 Het verloop van de taalverwerving bij twee- en meerlingen [224]
 - 4.2 Taalvertraging en taalproblemen [224]
 - 4.3 Idioglossie [225]
- 5 Besluit [226]

Deel 3 Taaltherapie [227]

Hoofdstuk 18

Achtergronden en overwegingen bij taaltherapie [229]

- 1 Achtergronden bij de overweging tot taaltherapie [229]
- 2 Verschillende vormen van taaltherapie [230]
 - 2.1 De verbale benadering [231]

- 2.2 De syntactische benadering [232]
- 2.3 De semantisch-cognitieve benadering [234]
- 2.4 De pragmatische benadering [235]
- 2.5 De communicatieve benadering [235]
 - 2.5.1 Motorisch-visuele communicatievormen [236]
 - 2.5.2 Grafisch-visuele communicatievormen [237]
- 3 Besluit [238]

Hoofdstuk 19

Indirecte taaltherapie [239]

- 1 Begripsbepaling [239]
- 2 Het eerste levensjaar (baby's) [241]
- 3 Taalstimulatie in het tweede en derde levensjaar (peuters) [242]
 - 3.1 Het éénwoordstadium [242]
 - 3.2 Het tweewoordstadium [242]
 - 3.3 Het meerwoordstadium [243]
- 4 Taalstimulatie bij kleuters [244]
 - 4.1 Vanuit luisteren een gesprek aangaan [244]
 - 4.2 Betekenissen uitbreiden [245]
 - 4.3 Voorlezen [246]
 - 4.5 Rijmen en zingen [248]
- 5 Taalstimulatie vanaf de kleuterleeftijd, de rol van de televisie [248]

Hoofdstuk 20

Therapie bij specifieke taalstoornissen [249]

- 1 Valkuilen in de taaltherapie [249]
 - 1.1 Het primaat van de taalproductie [250]
 - 1.2 De duur en het moment van de taaltherapie [251]
- 2 Communicatief/globale therapieën [252]
 - 2.1 Het taalbegrip is nog niet duidelijk [253]
 - 2.2 Het taalbegrip ligt tussen 1;0- en 1;6-jarig niveau [254]
 - 2.3 Het taalbegrip ligt tussen 1;6- en 2;6-jarig niveau [255]
 - 2.4 Het taalbegrip ligt tussen 2;6- en 3;6-jarig niveau [257]
 - 2.5 Het taalbegrip ligt tussen 3 en 5 jaar [259]
 - 2.6 Het taalbegripsniveau ligt boven 5 jaar [260]
 - 2.7 De relatie tussen taalbegrip, taalproductie en cognitieve ontwikkeling [261]
- 3 Imitatieve therapieën [262]
- 4 Besluit [263]

Hoofdstuk 21

Therapie bij verworven afasie [265]

- 1 Inleiding [265]
- 2 Therapiesuggesties [265]
 - 2.1 Structuur [266]
 - 2.2 Aandachtspunten binnen de taaltherapie [266]
 - 2.3 Interactieve imitatie [266]
 - 2.4 Multimodale stimulatie [266]
 - 2.5 Associëren [266]
 - 2.6 Vertellen, uitleggen, omschrijven [267]
 - 2.7 Globale aanpak [267]

- 2.8 Activeren en reorganiseren [268]
- 3 Besluit [269]

Hoofdstuk 22

Therapie bij niet-specifieke taalstoornissen [271]

- 1 Inleiding [271]
- 2 Taaltherapie [271]

Bijlage

Overzicht van het schoolstelsel en de hulpverlenende instanties in België en Nederland [273]

- I België [273]
- II Nederland [275]
- Belangrijke hulpverlenende instanties [276]

Literatuur [279]

Register [309]